

PRIRODA I PEJZAŽ U DJELIMA MARINA DRŽIĆA

Rafo Bogišić

I

Pojava prirode i pejzaža u renesansnoj književnosti ima dva izvorišta. I ovaj fenomen, kao uostalom i čitav kompleks renesanse, komponiran je od literarnog i naslijeđenog, tj. naučenog sloja te, zatim, od onoga što pjesnik unosi kao rezultat vlastitog iskustva i iskustva svoje sredine. Ipak, kao i cijeli renesansni pokret, i krajolik se u renesansi javlja i očituje kao jedinstveni konačni kvalitet.¹

Draž ispitivanja renesansnog krajolika nije samo u tome da mu se utvrdi podrijetlo i ustanovi narav. Takav posao ne rješava problem nego ga udaljuje i odvodi u bližu ili čak u dalju prošlost. Jer, kako je istakao Ernst Robert Curtius, već od početka unošenje pejzaža u književnost i njegovo višestoljetno zadržavanje u sferama nadstvarnog na svoj način očituje i čovjekov stvarni odnos prema prirodi. Taj odnos u krajnjoj liniji na istoj je razini kao i onaj koji je otvoreno i neposredno manifestirao već humanist a zatim i renesansni čovjek.² Riječ je samo o tome da je duga praksa pastorage dovela do stanovitog udaljavanja i zaborava onoga što u prvim homersko-mitološkim i biblijskim naslućivanjima još nije imalo određeni karakter pa se danas ti prvi počeci ne mogu precizno definirati. Zato se te prve pojave pejzaža u književnoj tradiciji ne mogu shvatiti kao početak literarno-idiličnog kursa: ima u njima elemenata

nam dozvoljavaju da pomislimo kako je odmah na početku došlo do izražaja stvarno iskustvo, mogućnost onodobnog čovjeka da prirodu vidi i osjeti.³

Možemo reći da činjenica o renesansnoj simbiozi različitih odnosa prema prirodi ima dvostruko značenje: teorijsko, tj. metodološko i zatim stvarno, tj. kulturno-historijsko. Iako je, dakako, i ova dvostrukost nedjeljiva, ovdje je naglašena naprosto zato da se upozori kako jedno stanje može pomoći u istraživanju i kako takvo stanje zaista postoji pa onda s njim treba računati ne samo pri istraživanju strukture djela nego i pri definiranju autorovih sklonosti.

Treće područje ispitivanja, ono koje je zapravo u stanovitom smislu najrelevantnije a koje nastoji da ukáže na uvjerljivost pojedinog autora u fiksanju slikovitosti prirode i emocije prema njoj, nismo posebno istakli. Ono se samo po sebi razumije i ne treba ga posebno isticati. Ovu razinu problema, međutim, treba staviti u prvi plan. Otkrivši izvore i ustanovivši narav renesansnog krajolika treba u svakom pojedinom slučaju posebno nastojati otkriti i utvrditi ne samo autorove relacije između dva generalna izvorišta nego i njegov osobni doprinos u toj kombinaciji. Posebno će nas u tom procesu zanimati smišljena autorova nastojanja, a zatim intenzitet i snaga njegova dometa u želji da se slika i pojava iz prirode ukáže u novoj, opet literarnoj, ali sada u vlastitoj književnoj emanaciji i interpretaciji. U ovom »slučaju«, odnosno u ovom aspektu promatranja neće nas zanimati samo zatvorena i izolirana pa ne znam kako »čarobna« slika prirode nego će nas u prvom redu zanimati njezino očitovanje i njezina slika u neposrednom dodiru s čovjekom te posebno njegovo, čovjekovo reagiranje na tu sliku. Treba naime znati da i pored neodoljivosti uzora literarnog idealnog krajolika i njegovih stereotipnih elemenata ni ovdje renesansni autori nisu mogli, a ni željeli izbjeći zahtjev suvremene poetike o odražavanju prirode. Treba stoga pri istraživanju i ocjeni biti veoma oprezan. Kao i u drugim renesansnim književnim odnosima (npr. u odnosu prema ženi u petrarkista), tako je i u opisivanju prirode renesansni pjesnik bio prinuđen da i u najiskrenijim trenucima ponavlja već prihvaćene i uhodane motive, topoe, izričaje i termine i nije pri tome pomišljao da čini nešto nedozvoljeno ili da se ponavlja. Naprotiv, pokoravajući se kodeksu utvrđene riječi izvršavao je najveću dužnost i temeljni zakon suvremene poetike. Jer put za odražavanje bio je pronađen i utvrđen.

Pojava novog, aktivnog odnosa prema prirodi u renesansnih pjesnika nije, dakako, bila slučajna. Već odavna je uočeno da je jedan od najvažnijih novih elemenata što ih je u odnosu prema životu i svijetu donosila renesansa bio i novi odnos prema prirodi. Upravo u to doba čovjek je počeo da primjećuje ljepote prirode koje su ga okruživale i da to »blijedi« u književnim djelima.⁴

Sve ovo što je rečeno vrijedi, dakako, i kad je riječ o hrvatskim renesansnim pjesnicima, pa prirodno i kad je riječ o najvećem predstavniku te književnosti Marinu Držiću. Samo će, što je također razumljivo, čim se približimo jednom živom primjeru, čim se u svezi s problemom krajolika i prirode zaustavimo na jednom stanovitom autoru i jednoj stanovitoj književnosti doći do otvaranja i ukazivanja novih odnosa i novih mogućnosti pa onda i do nužnosti novih putova u istraživanju. Upravo mogućnost uočavanja nekih osebnih dimenzija u istraživanju Držićeva odnosa prema fenomenu prirode čini to istraživanje posebno zanimljivim.

Opis krajolika u Marina Držića najčešće je u skladu s idealnim krajolikom kakav se u pastoralni učvrstio još od antičkih vremena. Bitne osnove tom krajoliku dali su Homer, Teokrit i Vergilije.⁵ Pojednostoj tog krajolika Držić će »ugledati« kad god mu to zatreba. Kao i u mnogih drugih pjesnika prije njega, »opis« prirode u Držića može imati i manji broj stihova, može to biti samo kratka naznaka, upozorenje ili umetak potreban da se naglasi i dočara kada i gdje, u kakvim okvirima i okolnostima treba zamisliti stanovitu radnju.

Prema temeljito argumentiranoj informaciji E. R. Curtiusa već u Homera, a pogotovo u kasnijim, pastoralnim razdobljima, idealni krajolik dobit će nekoliko svojih stalnih sastavnih elemenata. To je fantastični kraj ili proplanak gdje se uživa u vječnom proljeću; zelenu i rascvjetalu livadu presijeca potok bistre vode; okolo proplanka pružila se šuma s raznovrsnim stablima, obrasla proljetnim listom što ga pokreće lagani jutarnji povjetarac dok čitav kraj uveseljavaju ptice svojim slatkim žuborenjem. Osim ptica i drugih životinja tu se, na proplanku ili skriveni negdje u okolnoj šumi nalaze pastiri, satiri i nimfe. U taj kraj svi žele doći, tamo se mirno uživa u slobodi, u pjesmi, zaboravu, plesu i ljubavi.

Radnju svojih triju pastoral⁶ Marin Držić je također zamislio i smjestio u idealnom pejzažu. U »VENERI I ADONU« nakon prizora s Vukodlakom, Kojakom, Grubišom i Vladom »otkrije se šena«, a zatim »šes vila

koje najprvo poju, pak tancaju. Uto Venere Božica izide, a vile joj se klanjaju...⁷ U pjesmi vila i u monologu Adona nalazi se čitav niz asocijacija na okolinu tako da nema nikakve sumnje kako se nalazimo u posebnom krajoliku, u nekom čarobnom mjestu. U »GRIŽULI«, također već na početku, prolog, tj. Slava nebeska svoj kratki nastup, svega 12 stihova koristi isključivo u namjeri da dočara ugođaj u kojemu će se odigrati zbivanja. To je opis jutarnjeg pejzaža u »drago prolitje«.⁸ U »TIRENI« nakon dijaloga između Vučeta i Obrada u kojemu Vučeta opširno opisuje idealni pejzaž »tuj blizu kraj gore« nastupaju Ljubenko i Radmio koji se »tuku« (vuku) i »cvile« — »gorom... po gustoj dubravi«. A odmah zatim čim se pojavi, vila Tirena će svoj dugi monolog iskoristiti isključivo da dočara ljepotu kraja u kojemu se nalazi.⁹

Svaki Držićev dodir s krajolikom ne predstavlja poseban i zaokružen opis tog krajolika. U većini slučajeva radi se samo o pojedinim aspektima ljepote, odnosno užitka što ga kraj pruža. Samo u nekim slučajevima (u kratkom prologu u »GRIŽULI«,¹⁰ u jednom proznom monologu Plaka također u »GRIŽULI«,¹¹ u dva navrata u »TIRENI«)¹² Držić je nastojao da pruži cjelovitu sliku vlastite vizije prekrasnog krajolika koji je ujedno i idealno mjesto užitka. Uzevši sva ta Držićeva pojedinačna i zaokružena viđenja možemo dobiti ne samo sliku vizije u cijelosti nego upoznajemo ujedno i poetsko-stilski, terminološki, jezično-izražajni potencijal kojim se Držić u stanovitoj svrsi poslužio. Pokušat ćemo najprije dočarati tu Držićevu sliku; autorove izraze i izričaje kao dokumente navest ćemo u bilješkama.

U prirodi koju je Držić fiksirao u svojim pastoralama vlada vječno proljeće s također vječnim i izrazitim zelenilom.¹³ Zelenilo nije jednolično, po njemu se prosulo i izmiješalo različito i raznobojno cvijeće.¹⁴ Pokraj livade ili po njenoj sredini teče bistra voda, potok, odn. hladenac (kladenac) što čitavu predjelu daje osobiti ugođaj.¹⁵ Oko livade, tj. oko zelenog proplanka okićena raznovrsnim cvijećem širi se i prostire dubrava i gora, lug i planina. Tamo u ovim okolnim predjelima žive i skrivaju se stanovnici ovog kraja, tamo odlaze i od tamo dolaze.¹⁶

Idealni krajolik pjesniku se ukazuje u jutro. To je rano jutro kad sviće pa zora i danica zvijezda tek navješćuju novi dan ili je jutro već ovladalo prirodom pa sunce prosiplje svoje zrake po gori i dubravi. Jutarnji ugođaj u prirodi to je zapravo fundamentalni ugođaj koji pjesnik želi dočarati.¹⁷

Ovaj idealni kraj ujutro oživljuju i obogaćuju ptice prvenstveno slavuji čiji se veseli žubor širi po stablima gore i planine, u dubravi i u lugu.¹⁸ Osim ptica prirodu na svoj način oživljuje i blagi jutarnji proljetni povjetarac.¹⁹ U tom prekrasnom krajoliku osim ptica znadu se pojaviti i druge neke životinje, zvižjeni.²⁰

Priroda koju je »pastoralni« Marin Držić zamislio toliko je lijepa i opojna da svakoga privlači, u njoj se rado boravi, ona je mjesto užitka, tamo se traži mir i odmor.²¹ Dakako, taj čarobni kraj zbog toga nije pust, on je i nastanjen. U njemu trajno borave ili u nj često vraćaju bića i lica, u prvom redu pastiri i vile koji su onda, dakako, i akteri pastoralne radnje.

PotANJI uvid u problem kako je Držić bitne pastoralne topoe upotrijebio u svojim pastoralama može nam pomoći da donesemo i poneki zaključak relevantan za Držićev književni i pastoralni postupak. Mišlimo pri tome u prvom redu na činjenicu da Držić ni topoe ni pojedine pastoralne elemente i motive nije upotrebljavao isključivo mehanički i bez razmišljanja nego je ipak pojedine elemente uključivao i povezivao uz mjesta koja im po stanovitoj stvarnoj logici najviše odgovaraju.

Tako se npr. voda, jedan od »klasičnih« sastavnih dijelova idealnog krajolika najčešće spominje u TIRENI. To je i razumljivo jer je vila Tirrena riječna vila pa je i radnja povezana uz rijeku. Osim toga upravo u TIRENI Držić je iskoristio prigodu da nam pruži jedinstveni prikaz pjesničkog djelovanja, odnosno pjesničkog doživljavanja dubrovačkih pjesnika u Rijeci Dubrovačkoj tj. u dvorcima i krajoliku oko rijeke Omble pa je i zbog toga prirodno što se topos vode (rijeka, kladenac) punim intenzitetom javlja u toj pastoralu.

Zanimljivo je pratiti kako se u Držića javljaju i najvažniji okvirni termini pastoralnog krajolika: dubrava, gora, planina, gaj i lug. Iako ti termini nisu identičnog sadržaja i značenja, oni ipak u pastoralnoj funkciji barem djelomično i barem ponekad, imaju i dodirnih smislenih relacija, dodirnih kvaliteta. Ovih pet naziva kao okvir idealnog proplanka kao zajedničko u prvom redu imaju upravo tu činjenicu što su okvirni i izvanjski ukras scene. Svi ovi pojmovi označuju mjesto utočišta i skloništa lica što se javljaju na pastoralnoj sceni. Ipak pri pažljivijem čitanju teksta možemo osjetiti kako je u Držića svaki od ovih pet naziva u kompleksu dočaravanja cjelovitosti pejzaža imao i poseban smisao. Dakako, taj smisao u pastoralnoj scenografiji logično se podudara sa značenjem koje ove riječi (dubrava, gaj, gora, planina i lug) i inače imaju. Ipak ne

možemo u svakom slučaju te riječi iz determiniranja pjesničko-pastoralne scenografije identificirati s običnim značenjem odnosnih riječi. Osim činjenice što pojedine od ovih riječi (npr. riječ gora) mogu i inače, bez pastoralnog »opterećenja« imati više značenja, u Držićevim pastoralama ove riječi dobivaju i stanovite stilističko markiranje koje, bez obzira na prvotno značenje riječi, treba da dočara upravo ono i onakvo mjesto u odnosnom trenutku koje je potrebno za zbivanje na pozornici.

U tom smislu i imajući na umu Držićev urođeni smisao za logično osmišljavanje zbivanja i fenomena, pojedini termini imat će, barem djelomično, i svoje logično opravdanje. Tako npr. u GRIZULI gdje je, kao što je poznato, zbog specijalnog karaktera ove pastorele izostala stereotipna idilična radnja zaljubljenih pastira i vila i gdje se pastorela odvija u jednom sasvim osobenom, običnom, »realnom« i pretežno pučko-vlaškom raspoloženju, kao determinante lokacije nalaze se isključivo »planina« i »gora«, koje za stanovito već spomenuto raspoloženje bez naglašene idiličnosti bolje odgovaraju nego što bi to mogli termini »dubrava« i »lug«.

Marin Držić je na nekoliko mjesta u svojim pastoralama pružio i zaokruženu, cjelovitu sliku idealnog krajolika. Takva je npr. slika koju dobijemo iz Adonova monologa iz VENERE I ADONA, kad Adon »izgubivši družbu umoran od lova tuži se govoreći« i pri tome spominje neke bitne elemente idealnog krajolika;²² takva je slika koju dobijemo i iz Ljubmirova monologa u TIRENI koji, također, svoju nesretnu ljubav povezuje uz postojanje idealnog krajolika;²³ takav je početak GRIZULE, prolog Slave nebeske kojim se dočarava jutro u »drago prolitje«,²⁴ a takav je i prozni monolog Plaka, također iz GRIZULE u kojemu se također navode svi bitni elementi idealnog krajolika kako ga je u svojoj pjesničkoj pastoralnoj viziji ugledao Marin Držić.²⁵ Pastoralni monolozi Adona i Ljubmira na posebno uvjerljiv način pokazuju kako su mnogi motivi i topoi bili zajednički petrarkizmu i pastoreli, kako je to zapravo jedinstveni pjesnički-stilski kompleks.²⁶

Međutim, kad bi Držićev odnos prema pejzažu bio samo to, kad bi Držić fenomen jutra u prirodi vidio isključivo kroz naočari suvremene stereotipne pastoralne literature i prakse, pastoralne potrebe i scenografije onda ne bismo opisu pejzaža u Marina Držića posvećivali posebnu pažnju. I s obzirom na pejzaž, kao i s obzirom na sve druge fenomene i relacije Marin Držić se očitovao i kao stvaralac, kao umjetnik koji pri

komponiranju ne postupa mehanički nego u prihvaćene okvire unosi vlastito iskustvo i vlastite odnose. Toj pojavi u Marina Držića treba posvetiti posebnu pažnju.²⁷

II

Već smo spomenuli kako je Držić u prologu TIRENE jedan opis idealnog krajolika povezao uz stvarni kraj, uz dubrovačku Rijeku, rijeku Omblu u neposrednoj blizini grada, malu rijeku koja dijeli sam grad s najbližom okolicom (Gružem i Lapadom) od tzv. dubrovačkog Primorja. Držićevo pastoralno scensko fiksiranje povezano uz ovaj kraj važno je iz više razloga, ali u prvom redu zbog toga jer se radi o mjestu koje je već i prije Držića u književnoj tradiciji bilo zapaženo kao idealno mjesto za pjesničku inspiraciju i, zatim, jer je Marin Držić uz taj opis, tj. uz sliku tog pejzaža uključio sebe i svoje pjesničko djelovanje i pjesničko opredjeljenje uopće.²⁸ Ovim naizgled formalnim i plošnim postupkom imamo zapravo jedan neobično važan čak fundamentalan dokaz kvaliteta Držićeva pjesničkog vrednovanja, odnosa i opredjeljenja.

Rijeku dubrovačku, tj. Omblu sa svojom okolicom otkrili su i izabrali već dubrovački humanisti. Glasoviti Ilija Crijević (Aelius Lamprius cerva) u elegiji prijatelju Marijanu Crijeviću pored ostalog opisuje rijeku Omblu i čitav krajolik oko rijeke. Nakon što utvrdi da »jedva ima drugih tritonskih voda u kojima bi božica dubrava tako prikladno plivati mogla«, Crijević nastavlja:

*Od Dunava ili Nila ne bi Rijeka gora bila
kad bi samo mogla imati njihov tok.
Uz to pak, kad Nerej slatke vode presiječe,
ne trpimo nevrjeme i užasni jug,
vjetrova oslobođeni: voćnjake nam
blagim mrazom odgaja i cvijeće blaga zima ne spaljuje.
Tako se tuđim vremenom hladni mjeseci vesele,
a ne laju ni suha usta psa ljetonoše,
nego je vječito proljeće, leda nema,
i ljeto i zefire uživa lijepa dubrava.*

*Ovdje je stoga sretan tko god za ljetne sparine
grabi svježinu vode što slatko žubori,
ne treba mu kaprejskih brežuljaka ni bajske kupala
ili da bi više želio korkirsku dubravu,
da zaželi perivoje Hesperida i ovome pretpostavi
visoke Tempe i slatka polja sicilijanske dušice.
Jer ne bih više volio ni gajeve Venere ili Dijane,
ili pak ležati među ružama Pestuma.
Što više bivaju radosti udvostručena proljeća,
veća je i milina ljupka ljetnjega mjesta . . .²⁹*

Kao što se vidi, već u ovom humanističkom, Crijevićevu opisu — odlomku nalaze se i tri najvažnija topoa opisa idealnog krajolika koje je učeni humanist preuzeo iz pastoralne tradicije: vječito proljeće, čarobna dubrava, voda što slatko žubori. Pa ipak kad čitamo taj odlomak pa, poznavajući s jedne strane sam kraj, a s druge strane imajući na umu povezanost dubrovačkih pjesnika uz taj njihov kraj,³⁰ onda nam se i ovi stereotipni elementi idealnog krajolika ukazuju u jednom novom svjetlu. Skloni smo vjerovati ne samo Crijeviću nego i Držiću i svima drugima pjesnicima koji su se »sjetili« ovog kraja da su uz jedan aspekt svoje naobrazbe pronašli pravi, vjerodostojni i stvarni uzorak kojim su se istinski oduševljavali i koji ih je zaista poticao na stvaranje. Osim toga, kao što rekosmo, element pjesničke Držićeve motivacije i opredjeljenja povezan neposredno uz neke temeljne aspekte Držićeve biografije čine taj opis izuzetnim i unatoč snažnim i neizbježnim literarno-stereotipnim elementima idealnog krajolika. Držićev opis Rijeke doima se kao stvarna ispovijed i autobiografski zapis jednoga pjesnika preko kojega ne možemo olako preći posebno zbog naglašeno prisutne simbolike pjesničkog opredjeljenja povezanog uz to mjesto.³¹ Marin Držić je Rijeku gdje je »hladenac medeni«, gdje »prolitje ljepši dan vodi u slavi«, gdje je »razliko cvjetjice« i gdje je »jedna dubrava« smjestio i sebe, »mladoga djetića« koji »pri vodi« s vilama »svu mladost provodi«. Posebno je značajno kako Držić pri tome nije zaboravio naglasiti da je taj »djetić« pripadnik »stare kuće Držić«, kojemu su vile sklone kao i »njegovim starima«, što u trenucima stanovite napetosti između Držića i jednoga dijela dubrovačke javnosti ima i specijalno značenje.³² Marin Držić pjeva:

Hladenac jes jedan tuj blizu kraj gore,
izvire mora van, a teče u more;
»Rijeka« se taj zove hladenac medeni,
vrhu svih ki slove u gori zeleni.
Vilinji tu je stan i s vencom na glavi
prolitje ljepši dan tuj vodi u slavi;
a zemlja na lice ljuveno gledaje
razliko cvjetjice iz skuta mu daje.
Tuj jedna dubrava, Obrade, jes koja
zlate dunje dava, — toj čudo vidjeh ja;
čuju se i pjesni tuj, brate, anđelske,
da duša uzbijesni od slasti tej rajske.
Sad jedan mlad djetić s tim vilam pri vodi
stare kuće Držić svu mlados provodi,
koga su tej vile od bistra hladenca
dostojna učinile od lovorova venca,
ki su mu na glavu stavili za ures,
da ovu državu proslavi do nebes.
Otajna naravi sva mu otkrivaju,
ka im bog objavi u vodah da znaju.
Taj mladac sad pjesni tej spijeva kraj rike,
da ljudem duh bijesni od slasti tolike.
Taj slavi u pjesan nesreće Ljubmira
i vile ljuvezan i divjač satira;
taj složi čim će sad izabrana mlados
proslavit ovi grad i puku dat rados.
I stari njegovu vodu su tuj pili
odkle je grad ovi i s vilam općili;
svud Džore Držića slove svitlo ime
uresna mladića božjim dari svime.
Kad mladac spijevaše, jak Orfeo, zvirenje
za sobom vođaše i dubja i kamenje.
Mnozi su još bili pri vodah ki takoj
s vilam su općili u vrime staro toj.³³
Gdje Šiško Vlahović ne slove mudrosti,
toli slavan plemić, meu svitlom mladosti?
Pune su planine, pune su i gore,
polja i ravnine i široko more

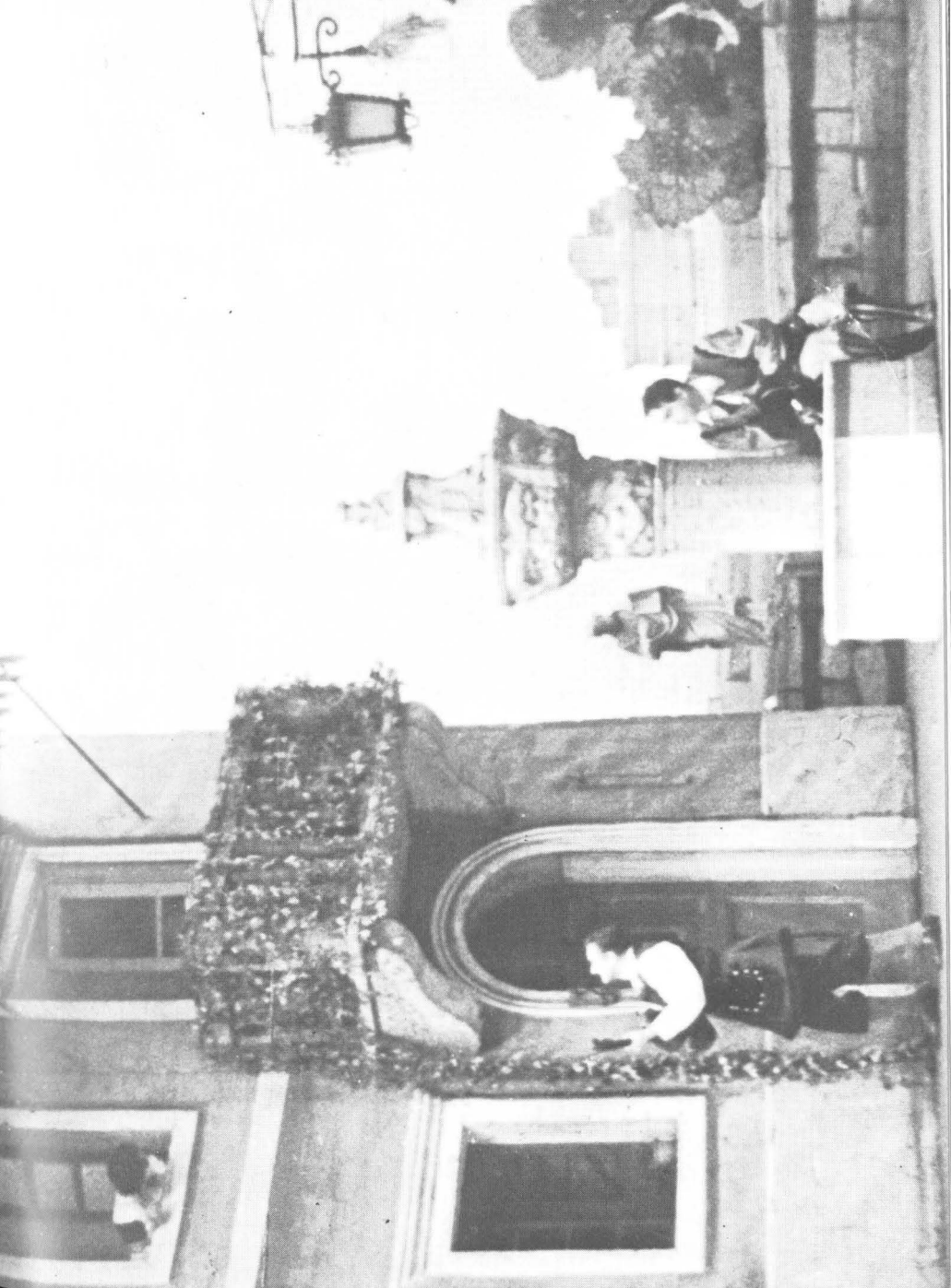
*imena puno je Šiška Vlahovića
vridna čas koji je izabranih mladića.
S tolikom radosti taj mladac spijevaše,
er svakoj mladosti srca podiraše;
gizdave sve vile lugove ohođahu
stanove svoje mile, a za njim hođahu.*

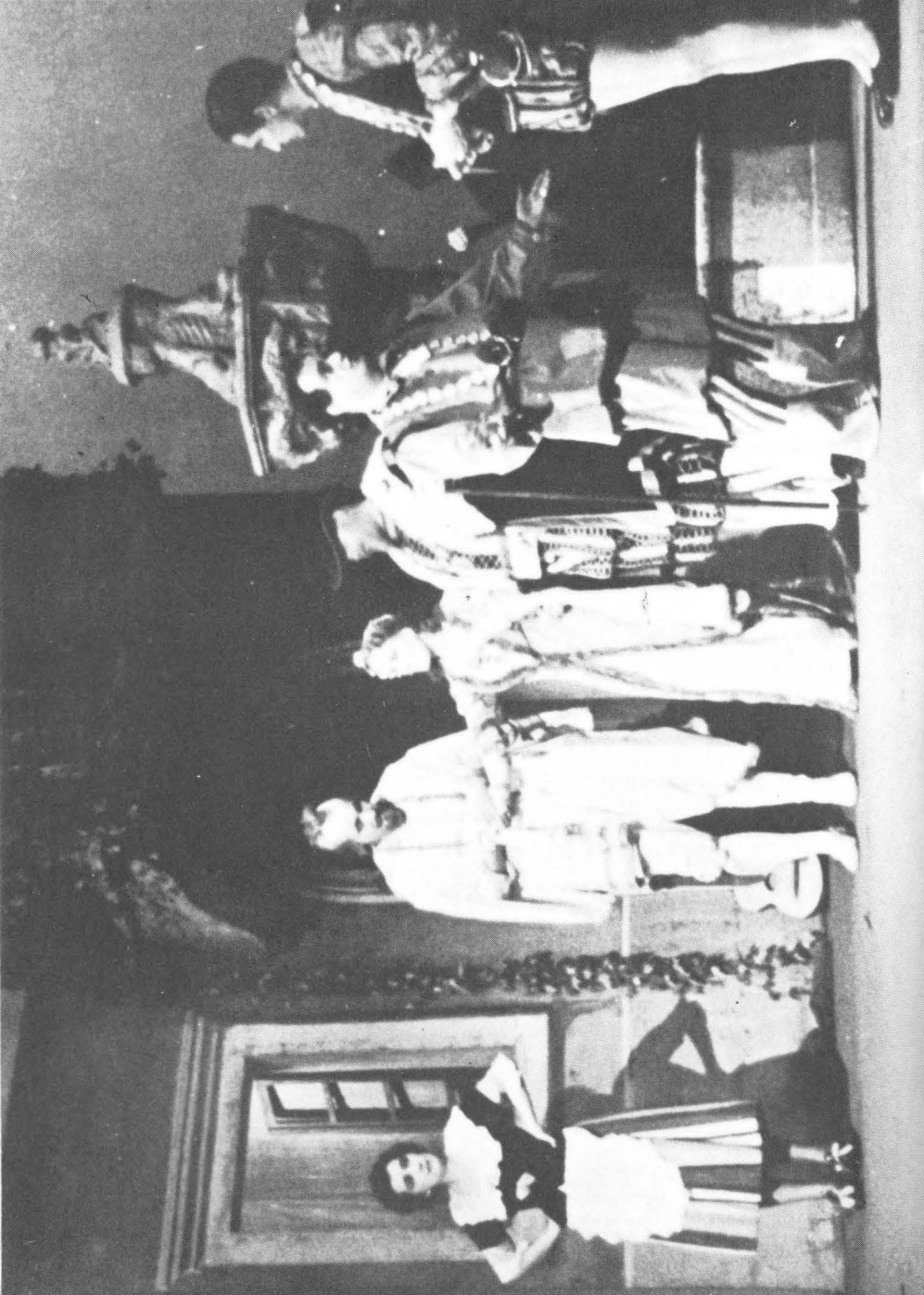
TIRENA, 107—150.

Marin Držić je u ovom opisu, kao i u svom cjelokupnom djelu, na sebi svojstven način izvršio skladnu simbiozu fotografske točnosti podataka, klasičnih literarnih motiva (termina) te vlastitog emotivno-racionalnog odnosa.³⁴ Sve to zajedno podaje tekstu obilježje autentičnosti. Iz opisa osjećamo ne samo istinsko oduševljenje ljepotom ugođaja i istinsko uvjerenje u inspiratorsku moć mjesta nego i pjesnikovu riječ, pjesnikov stav o spijevanju uopće, pjesnikovu želju da ponešto kaže i o sebi.

Osim ovog Držićeva krajolika koji je opterećen potrebom i željom da se pruži slika jednog stvarnog kraja koji je zaista bio utočište i inspiracija dubrovačkih pjesnika³⁵ i Držić je, također u TIRENI, dao i jedan drugi, sličan ali i temeljito drukčiji opis idealnog pastoralnog kraja. Taj opis nema autobiografski karakter, tu se ne misli na jedan stvarni posebno zamišljeni predjel; to je pejzaž, priroda kako ju je Držić u jednom času pastoralne inspiracije zamislio.

Na prvi pogled i u prvi mah se čini kao da je to jedan obični opis u potpunosti dobro poznatog literarnog idiličnog pastoralnog krajolika. U prvi čas se čini kao da se o tom opisu nema što posebno reći. Međutim, iako taj opis, posebno u drugom dijelu kad Tirena (jer opis izgovara upravo vila Tirena) prestane s čistim opisom da zatim pređe na djelovanje, ima konvencionalnih i stereotipnih podataka, ipak njegov prvi dio gdje se radi isključivo o opisu prirode svjedoči kako je Držić i u konvencionalne okvire i služeći se poznatim izrazima i motivima znao ne samo pojedinosti uočiti nego i ugođaj dočarati. Kad čitamo te tečne, svježje i nadahnute stihove o tome kako je u proljetno (ili ljetno) jutro »slatko« prije zore prošetati zelenom gorom, onda se sjećamo mogućnosti, tj. činjenice da je Marin Držić zaista imao prigode da to i čini na selu gdje su Držići imali svojih posjeda (Koločep, Šipan, Ponikve, Duba). Svi elementi u tom opisu, pa dakako i element čulnoga koji priroda iz sebe emanira kao svoj sastavni dio, dobivaju u Držića uvjerljivu boju,

izvorni zvuk koji i unutar konvencionalnih stilskih ukrasa odaje autorovu senzibilnost:

*Slatko ti je, bože moj, pri danka zorome
putovat ovakoj zelenom gorome,
travicom prolitje gdi polja uresi,
razliko i cvitje gdi se svud umijesi;
gdi toli slavici ljuveno spijevaju,
regbi da danici razgovor taj daju;
a miriše gora ružicom odsvuda,
putniku umora ter ni čut ni truda;
a tihi vjetrici po polijeh igraju
i vrhe travici razbludno kretaju;
studene vodice a šušnje odasvud,
oko njih tičice tiraju ljuven blud.
Miloga cvijetjica! oh, ljubko t'miriše!
od slasti dušica i srce uzdiše.
Slatko t' bi pri vodi na cvitju ovakoj
provodi il tkogodi s kijem drazim život svoj.*

TIRENA 215—231.

I u drugim djelima, izvan poznate pastoralne »trilogije« nailazimo na Držićev aktivni odnos prema prirodi. Nedavno je prof. Torbarina zbog »muzikalnosti ritma i bogatstva vokabulara«³⁶ citirao slijedeću rečenicu uz DŽUHA JRPETE: »Lijepa žita po polijeh pritilo godište obećaju ljudem i slatka voća zručí spravljaju zabavu umrlije u veliki dan kad ljudi pod sjenu od zelenoga dubja bježe rasrčbu od vrućega sunca« (SPH 7,436). Treba dodati da muzikalnost ritma i bogatstvo vokabulara ukazuju na bogatstvo doživljaja koji je rečenicu uvjetovao.

Uz uočenu ljepotu uobičajenog pastoralnog kopnenog krajolika Marín Držić je osjetio i na razne načine fiksirao i poeziju mora. Jedinственost idilično-kopnenog i morskog pejzaža na vidljiv način manifestirana je već u Držićevu »klasičnom« pastoralnom krajoliku, u Rijeci gdje nakon drugih i s drugim pjesnicima i on boravi i »opći s vilama«.³⁷ Ta rijeka, taj »hladenac« jest »tuj blizu kraj gore«; on, doduše, »izvire mora van« ali »teče u more«. Iako i Držić, kao i drugi pastoralni pjesnici kladenac i »vrelo« zamišlja »u gori«, on je ipak svoj osobni i domaći pastoralni i pjesnički pejzaž konkretizirao i zamislio tamo gdje je on za

dubrovačke pjesnike zaista i postojao. Tu specifičnu dubrovačku kon-
taminaciju »dvaju« pejzaža nalazimo i u stihovima kojima Držić slavi
svog prijatelja Mavra Vetranovića koji živi i pjeva na »školju«:

*Kad pjesni ljuvene taj spijeva kraj mora,
zamaknu sirene i vile od gora;
a ribe kê more široko plivaju,
i zviri od gore: sve ga uzlušaju.*

TIRENA, 161—164. (str. 73)

Ipak treba posebno naglasiti i Držićev osjećaj i doživljaj samoga
mora, elementa koji je stoljećima bio i ostao Dubrovčanima a i uopće
starijim hrvatskim pjesnicima jedan od prvih i najvažnijih doživljaja.
Taj je element i u Držiću, iako sam osim u Italiju nije odlazio na duža
putovanja na more, izazivao intenzivne i uvjerljive doživljaje i impresije
što se onda na razne načine očituje i naslućuje u svim njegovim djelima.
Iako, po prirodi stvari, a i u skladu sa suvremenim književnim postup-
kom, ni Držić nema opširnijih i posebnih opisa različitih manifestacija
mora kao elementa prirode, ipak upravo uz more i povodom doživljaja
mora povezane su i izrečene mnoge najljepše i pjesnički najuspjelije
pojednosti, usporedbe, reminiscencije, asocijacije i evokacije u Držiće-
vim djelima. U takvim momentima, kao i uvijek kad je bio na čvrstom
tlu stvarnog doživljavanja života svoga grada i »svojih« ljudi, Marin
Držić se pokazao i kao pjesnik. To je dobro i uvjerljivo pokazao Josip
Torbarina ističući kako je upravo doživljaj mora jedan od bitnih eleme-
nata koji daju života i životnosti Držićevim komedijama.³⁸

Doživljaj mora u Držićevim komedijama očitovao se na razne načine.
Dukati nesretnog oca Maroja metaforički su »utonuli u morsku pučinu«
(SPH, str. 348). Lica iz Držićevih komedija želeći se izraziti slikovito služe
se i »morskim« slikama, pa Lopuđanin iz PJERINA upozorava: »Čuvajte
se šijuna, baraška vas odnese« (SPH 7, str. 443), Pomet zna da se »doobar
mrnar u fortuna poznava« (SPH str. 7, 358), a zna, također, s čim će
usporediti smirenje nakon bijesa: »Fortuna je, neka malo poabunaca«
(Isto str. 273), dok se stari Dundo Maroje grize jer on je dao povoda
Pometovim akcijama: »... ja mu sam tramuntanu otkrio a on je umio
jedrit«. (Isto, str. 366—367). U ARKULINU stari Arkulin priča o »cipolima
riječkim i gerama lokrumskim« (Isto, str. 390) a Munuo u SKUPU se
vrti »kao ubodeni cipo« (Isto, str. 213), itd. Prof. Torbarina posebno ističe

prizor iz DUNDA MAROJA u kojemu se u razgovoru između Dživa, Dživilina te Pere (preobučene u muško) govori o životu na moru. U živahno nabačenom dijalogu govori se o tome što se sve događa na moru u »drijevu«, kad tamo zalutaju nevješti i nesposobni zbog kojih onda, kako samosvjesno ističe plahoviti Dživulin, »trijeba mistijere u drijevu abandonit a njih kašicom pitat«, i onu famoznu Pometovu upadicu koja je uslijedila nakon Marova razmetanja s očevim dukatima. U toj upadici Pomet oskudni i siromašni domaći dubrovački zanjur (»krinca juhe«) slikovito i nadahnuto uspoređuje s površinom prozirnog Mrtvog mora na Lokrumu: »... kako ćeš pak pasavat s pečom mesa u Dubrovniku i s krincom juhe kojoj se dno uzvidi kako u Mrtvom moru na Lokrumu kad je bunaca«. ³⁹

I u posljednjem Držićevu djelu, u tragediji HEKUBI uočeni su trenuci u kojima se Držićeva liriska predispozicija nadahnjivala doživljajem mora. S obzirom na temu djela: događaji i zbivanja poslije grčke ekspedicije na Troju, ne iznenađuje što se u djelu spominje i more, plovidba, »drijevo« i »korablja«. Ono što se u tom pogledu istraživača Držićeve poezije posebno doima to su korski osmerci koji na kraju drugog čina rekapituliraju tužnu sudbinu neizvjesne budućnosti pred kojom se nalazi grčka zarobljenica Poliksena, kći također zarobljene i nesretne kraljice Hekube. Mlada zarobljenica pita »tihe vitre« koji znaju »biliti« more, ali i tiho »s gore« zemlju hraniti, kuda je vode, kuda se to žure? »Tihi vitri«, naime, nadimaju jedra »driva« pa se tako natječu s pticama: lete. Misao »podaci« i usporedba, sve govori o suptilnom lirskom doživljaju:

*Tihi vitri, vitri mili,
kî činite sinje more
čestim vali da se bili
tiho kada puhav s gore
zemlju plodom napunjate,*

*brza driva i činite
da se s pticam uticaju,
ponit mene kud mislite,
kojoj strani, komu kraju,
da u ropstvu mladost vodim?⁴⁰*

III

Najčešći Držićev pejzaž, onaj što se ukazuje u rano svježe proljetno (ljetno) jutro ima i jedno posebno značenje. Ono se utvrđuje u istini kako je taj opis, odnosno to Držićevo idilično viđenje prirode fiksirano na način koji odaje naglašenu autorovu vezu s vlastitom, domaćom književnom tradicijom. Želeći prirodu približiti i učiniti je uvjerljivom Držić se poslužio i jezično-stilskim (termini, izričaji, metafora) iskustvom svojih domaćih učitelja, u prvom redu Džore Držića i Mavre Vetranovića. Domaći pjesnici od kojih je neke u prije citiranom odlomku i spomenuo bili su mu i učitelji. Zbog osobite važnosti pojave navest ćemo i ovom prigodom neke primjere u tom pravcu:

Džore Držić je svojevremeno u jutarnjem pejzažu bio ugledao raznolikost cvijeća i boja u polju:

*Polje se zeleno odasvuđ ukresi
ter cvitje crveno i bijelo zamijesi.*

RADMIO I LJUBMIR, SPH 33, 91, 135—136

što će na sličan način vidjeti i reći i nećak mu Marin Držić:

*Travicom prolitje gdi polja uresi
Razliko i cvitje gdi se svud umijesi.*

TIRENA, 217—218.

Ljepotom mirisnog jutra na selu Džore Držić bit će oduševljen, osjećat će pri tome osobitu slast:

*Ljubica i ruža, oh, ljubko t'miriše
da srce i duša od slasti uzdiše.*

Isto, 137—138.

Cvijeće, i to upravo ljubica i ruža, zanosit će i Mavra Vetranovića

*Ljubica najliše gdi cafti i ruža
gdi od slasti uzdiše srdačce i duša.*

POSVETILIŠTE ABRAMOVO, II, 1268—1270

a istu slast u cvijeću jutra osjetit će i Marin Držić:

*Miloga cvijetjica! oh, ljubko t' miriše!
Od slasti dušica i srce uzdiše.*

TIRENA, 227—228

Poput službenice Kamprele iz Vetranovićeve POSVETILIŠTA ABRA-MOVA koja priča o ljepoti šetnje u rano jutro:

*S jutra bih ja takoj pri danka ustala
pri zdraci mjesečnoj ter ti bih šetala.*

P. A. II, 1005—1006.

i Držićeva Tirena to isto radi i osjeća:

*Slatko ti je, bože moj, pri danka zorome
putovat ovakoj zelenom gorome.*

TIRENA, 215—216.

Vetranović je »uočio« kako slavuji ujutro pozdravljaju zvijezdu danicu:

*I kada slavici počnu pri javoru
istočnoj danici biglisat u zoru.*

P. A. II, 831—832.

što je na svoj način »primijetio« i Marin Držić:

*Gdi toli slavici ljuveno spijevaju
regbi da danici razgovor taj daju.*

TIRENA, 219—220.

Osim slično fiksiranih i uokvirenih slika Marin Držić je u svog stri-ca, petrarkističko-pastoralnog pionira Džore Držića, u nešto starijeg su-vremenika Nikole Nalješkovića i u svog velikog učitelja i prijatelja Mavre Vetranovića pronašao i izričaje te razne stilske formule i metafo-re koje će kao sasvim razumljivu i prirodnu stvar uključivati u svoj

pastoralno idilični pjesnički arsenal. Tako se i u njega osim simbola jutra i zvijezda danice (Vetranović) nalaze *tihi vjetrici* (Vetranović: vjetrica tihi ćuh); *travicom i miloga cvijetjica* (Vetranović: sve cvijetje i travica; Džore Držić: cvitja); *razliko i cvitje, razliko cvijetjice* (Vetranović: razlik cvijet i trava; Džore Držić: razliko sve cvijetje; Nikola Nalješković: razliko cvitje); *razbludno, blud* (Vetranović: bludno zatravi); *slavici* (Vetranović: slavici); *zorome* (Vetranović: pri zore, Džore Držić: pri zore); *pri danka* (Vetranović: pri danka); *prolitje* (Džore Držić — drago prolitje; Nikola Nalješković: prolitje); *pjesni* (Džore Držić: u pjesnijeh; Nalješković: u pjesnijeh); *hladenac* (Nalješković: bistrijeh kladenacijeh, Vetranović: kladenci); *tanačce izvode* (Džore Držić: tanac) itd.⁴¹ U tekstovima svojih domaćih pretšasnika i učitelja pronašao je Marin Držić i temeljne okvire tj. bitna mjesta gdje se krajolik očituje i smješta: *dubravu, goru, planinu i lug*. Mavro Vetranović upotrebljava: gora, lug, dubrava, livada, poljana, dolina, brda i sl.; Nikola Nalješković: dubrava, lug, livada, a Džore Držić lug, gora i dubrava. Jedino je, tako se barem čini, Marin Držić u pastoralu u Dubrovniku uveo termin planina.⁴²

Na trgu i putu svojih domaćih učitelja Marin Držić je i onda kad daje sliku jednog osobitog ugođaja koji nije isključivo opis krajolika ali je s njim u svezi. Takav je Marin Držić u trenutku kad kao kontrapunkt ljubavnoj boli i obijesti koja tjera pastire da čine ludosti i napuštaju svoja sela i stada ističe kako je za razliku od života među tim »uzmnoženim« pastirima život na selu daleko ljepši. Radat u TIRENI kaže:

*Ljubav je živiti s družinom, junaci,
 ružno vince piti s dobrim veseljaci,
 popijevke veselo junačke spijevati
 i činit sve selo u igri stojati,
 i tance na vrime s seljankam izvodit,
 i igram takime blaženim dan vodit.
 Nevjeste oto i mi tej lijepo gledamo
 besjedimo š njimi, tamašimo i igramo;
 u igri štijpljemo, gdino se prigodi,
 i po šiji pleštemo i indje kadgodi.*

TIRENA, 1010—1020.

Tu istu misao istakao je već Radmio iz ekloge Džore Držića kad je svog prijatelja Ljubmira odvrtao od bezumnog nauma da napusti selo

i stado. Između ostalog, odnosno nakon što mu opiše kako je divno na selu u proljeće, Radmio kaže:

*Gizdavih seljanka sada su sve hore,
ne svršiv još sanku rane ve pri zore.
Tuj surle, tuj dipli hitro im uzsvire
a bubanj najliplje uza nje udire.
A one t' bez vari u pjesnijeh dan traju
i tancem s ovčari pod ubrus igraju.*

SPH 33, 91, 139—145.

Svoje selo i život u njemu hvalio je i pastir Mavre Vetranovića kojega je Sarina službenica bila žestoko napala što ju je nestašno i vragolasto bio »popleskao po šiji«:

*U našem katunu — brižne se čuvale! —
ne čine pobunu kad se mladi šale;
neg tamo sve mome običaj imaju,
prije neg se udome s mladim se štrkaju,
ter naše sve selo, pravo vam sada rijeh,
vazda je veselo, er je tuj šalom smijeh.
Tanci su i pjesni, glumac je bez broja,
velje su ljuvezni, rados je svakoja,
dijele se kitice i cvitje ostalo . . .*

POSVET. ABRAMOVO, IV. Skaz. 8.

Dakako na ovoj relaciji Držićeva odnosa prema vlastitoj književnoj tradiciji nije teško uočiti i stanovite elemente, sloj i razinu folklora u izrazu i u pojedinim postupcima. Folklorni sloj ulazio je u cjeloviti kompleks renesansne scene, a i renesansne književnosti u cijelosti, pa nije čudo da je našao načina da uđe i u pastoralu koja mu je svojom scenografijom pristup uvelike olakšavala. Ali folklor, tj. stanoviti refleksi narodnog izraza ušli su i ulazili i u jezik kojim se pastoralna scena oblikovala i pastirska ljubav očitovala. Isto kao i u petrarkizmu, odnosno nedjeljivo s njim pastoralna ljubav kao dio idiličnog pastoralnog krajolika prizivala je u pomoć i izričaj i metaforu narodnog (pučkog) usmenog izraza, narodne pjesme. Sve se to može uočiti i u opisu krajolika u Marina Držića. Navest ćemo nekoliko primjera iz TIRENE koji taj narodni

sloj očituju ili naslućuju: u gori zelenoj; vile; vile od gore; dubja i kamenja; i s vijencem na glavi; more široko; po gustoj dubravi; pri danka zorome; putovat ovakoj zelenom gorome; studene vodice; dušica i srce uzdiše; mladica bez draga-jakino lozica bez pritka; tkogodi iz planine tko njome putuje; zvir pusta; u pustoj dubravi; gora gusta; družba vesela; danici razgovor daju; bistre vode; putniku umora ni truda; uh, brižna; s družinam junaci; rujno vince; popijevke vesele junačke spijevati; tan- ce izvodit; igram dan vodit itd.

Držićeva pastoralna povezanost s domaćom književnom baštinom, posebno ona koja interferira na dimenziji fiksiranja pejzaža značajna je i za kasnije pastoralne pjesnike, one koji će Držića naslijediti i koji će od Držića učiti. Time to interferiranje dobiva i jedno novo, neobično važno značenje.

Pišući o odnosu Držićeve TIRENE i Gundulićeve DUBRAVKE poznati talijanski slavist Arturo Cronia u iscrpnoj analizi, a na temelju čitava niza podudarnih elemenata, pojedinosti i slojeva utvrdio je neposrednu ovisnost jednog djela od drugoga, ovisnost DUBRAVKE od TIRENE.⁴³ Nižući argumente za svoje otkriće Cronia na prvom mjestu ističe upravo zajednički ambijent, zajednički i identično fiksiran okvir u kojemu se zbivaju radnje dvaju djela.⁴⁴ Gundulićeva Dubrava isti je onaj i istim tonom naglašeni raspjevani krajolik koji je fiksirao i Držić u TIRENI.

Zaključak Artura Cronie treba dopuniti s dvije primjedbe.

Pišući DUBRAVKU Gundulić je, istina, imao ispred sebe Držićeve TIRENU ali je u tom djelu imao zapravo apsorbirano jedno veliko i zaokruženo pastirsko scensko iskustvo koje je u Dubrovniku u 15. i 16. stoljeću bilo zadobilo neke specifične oblike. Neki od tih kod kuće oblikovanih elemenata na poseban način naglašeni su u TIRENI i zato je Cronia vidio samo TIRENU. Vidjeli smo, doduše samo s obzirom na krajolik, da se je Držić uvelike koristio iskustvom svojih domaćih pretšasnika i učitelja. Dakako, nije isključeno, nego je naprotiv sasvim vjerojatno da se je Gundulić domaćim pastoralnim iskustvom koristio i mimo TIRENE. Imamo razloga da vjerujemo da je Gundulić poznavao i pastorele Mavre Vetranovića⁴⁵ i Nikole Nalješkovića.⁴⁶

A. Cronia spominje samo Držićeve TIRENU. Ona jest na svoj način »najizrazitija« Držićeva pastorala, ali nije isključeno da je Gunduliću pri oblikovanju svoje DUBRAVKE ostalo u sjećanju ponešto i od neke druge Držićeve pastorele. U ovoj prigodi navest ćemo samo prolog u GRIŽULI koji izgovara Slava nebeska, a nećemo govoriti o nekim ele-

mentima što oblikuju opću sličnost pastoralnog ugođaja u Držića i u Gundulića. Istina Slava nebeska u GRIŽULI, govoreći o »dva mila« koji su se »tač slavno združila« misli na Vlaha Sorkočevića i njegovu mladu suprugu za čiji je pir Držić GRIŽULU i komponirao, ali ipak čitajući prolog u cijelosti, čitajući kako »danica vodi dan... čestiti ovi dan pun slave i dike«, i »draži neg ikad« misao nam barem za trenutak odleti na početak onog dana i jutra na početku DUBRAVKE kad je Danica »objavila« jasne jutarnje zrake »zovući dan bijeli i zoru rumenu«:

*Cti drago prolitje, daždi med s nebesi,
razliko jur cvitje livade uresi,
danica vodi dan jur draži neg ikad,
a sunce gora van najsvitlje sviti sad,
zač vile kriposti uzdrže koje svit,
drage sad mladosti vladaju slatki cvit;
pričista Dijana življenje sad vlada,
nebeska svud mana na zemlju sad pada.
Spomeni ovi stan s veseljem uvike
čestiti ovi dan, pun slave i dike,
u koji dva mila po milosti od nebes
tač slavno združila nebeska slava jes.*

GRIŽULA, str. 127—128.

Konačno treba upozoriti i na mogućnost jedne osobite, unutarnje strukturno-funkcionalne vizure Držićeva krajolika. Držićeva projekcija pejzaža kao da nije uvijek i samo konvencionalni ukrasni okvir akcije ili pjesnički fenomen iz kategorije stila. Ponekad nam se pričinu kao da je Držićev pejzaž na stanovitim mjestima i u stanovitom trenutku poprimao aktivnu, djelotvornu ulogu u oblikovanju raspoloženja i usmjerenja radnje; kao da se nije zadovoljio da bude pasivni ukrasni okvir pa je napustivši tu svoju »klasičnu« ulogu okvira i slike preuzimao i dio one druge, akcione dimenzije djela. S tog aspekta kao da bi se u teoriji Držićeve drame moglo govoriti i o jednom osobitom, akciono-dramaturškom aspektu Držićeva krajolika.

Ovaj akcioni, u dramaturškom smislu aktivni aspekt Držićeva krajolika kao da možemo uočiti u svim Držićevim djelima i svim mjestima gdje se pejzaž u ovoga autora javlja. Sa stanovite točke promatranja moglo bi se zaključiti kako je Držićev pejzaž, i onaj pastoralno-idilični

kao i onaj neke druge motivacije, uvijek na neki način djelotvoran faktor u razvitku radnje. U tom pogledu i *voda i rijeka Ombla* i *zelena gora* u TIRENI svojim elementarnim svojstvima kao da potiču, motiviraju i nadahnjuju dramska lica da djeluju upravo onako kako djeluju. Tako npr. vila Tirena nakon što je »idući u lov sama... pri danka zorome... zelenom gorome« glasno opisala čarobno jutro i nakon što je pri tome, također glasno, izrazila i vlastito oduševljenje ljepotom u kojoj se našla, pri kraju tog svog »opisa« zaključuje:

*Čudo ti je da nije gdi ovdj Ljubmira,
s kim nikad menije u gori nije mira.*

SPH 7, 76, 255—256.

Kao da je upravo priroda svojim sasvim određenim osobinama inspirirala vilu Tirenju da se sjeti svog Ljubmira. Kao da je opći ugođaj koji je priroda iz sebe emanirala u neku ruku ovladao i Tirenjom pa je potakao da govori i djeluje u stanovitom pravcu.

Ovaj i ovakav dramaturški aktivan i nadahnjujući odnos prirode prema likovima i akcijama kao da je posebno došao do izražaja u GRIŽULI. Već spomenuti sirovi i surovi pejzaž *puste* i *guste* planine u GRIŽULI kao da nije samo okvir određene kategorije likova nego kao da taj okvir, ta i takva priroda poziva i motivira lica da djeluju na određen način.

Spomenut ćemo u tom smislu primjer djelovanja i postupanja protagonistice pastore, starca Grižule. On se smjestio na osobito mjesto, okružio sasvim određenim ambijentom. To je spilja u divljini. Tu se Grižula sklonio, tu očekuje društvo, k sebi u spilju poziva i vlahinju Grubu i godišnjicu Omakalu i prekrasnu vilu. U skladu s mjestom u kojem se našao, odn. položajem koji je izabrao, Grižula pri susretima i postupa. Tu u »spilici«, na »travici« — »jes gdje počinit« (kaže Grubi), tu se u spilji Omakala može spasiti da je »orlic ne podbije« ili »vuk ne ujede« (SPH 7, str. 138).

Ambijent *puste* i divlje planine djeluje i na raspoloženje likova. Vlahinjska Gruba tražeći svoga dragoga zašla je u planinu. Raspoloženje koje je sa sobom donijela u planini se intenzivira. To se očituje i u njezinu monologu: »Jaoh meni tužni, komu se tužim? Kamo li grem? Tko da u pusto planini mene tužnu razgovori? Što iščekujem neg ku vrlo zvijer da me tužnu razdrpi?!« (SPH 7, str. 129). Neugodni i pusti kraj u kojemu

se je našla u mnogome je djelovao na stvaranje osjećaja straha i osamljenosti, što će se vidljivo manifestirati i pri njezinu susretu s Grižulom. Taj susret uslijedio je baš nakon navedenih Grubinih riječi.

Nakon što smo uočili ovu potencijalnu bifurkaciju strukturalno-motivacijske funkcije Držićeva krajolika treba utvrditi da je odjelito raščlanjivanje tih funkcija ipak nemoguće. Pejzaž je u Držićevu djelu, kolikogod može imati različita izvorišta i različite funkcije, ipak jedinstvena pojava. Autor ga je zamislio i skicirao kao jedinstveni okvir radnje i raspoloženja koje u djelu, odnosno na sceni vlada. To jedinstvo Držić je stvaralački naglasio motivirajući pojavu pejzaža u dijalektičkom jedinstvu njegove scensko-okvirne i ukrasne te akciono-inspiracijske dimenzije. Ove dvije dimenzije, manje ili više, uvijek se u Držićevu pejzažu prožimaju i jedna drugu nadopunjuju. Koja će od njih biti uočljivija zavisi od autorova nastojanja da pejzaž kao dio sveukupne prirode koja radnju okružuje ili se s radnjom može povezati dovede u neposrednu povezanost sa scenom. Ukoliko se radi o autorovu isključivo ilustrativno-okvirnom ili stilsko-ukrasnom fenomenu, onda će, dakako, i akciona funkcija pejzaža biti manje uočljiva, odn. nećemo je uopće uočiti. To međutim ne znači da i u tom slučaju baš zato jer je riječ o autorovoj svojevrsnoj inspiraciji nije, barem posredno, došlo do izražaja stvaralačko i aktivno djelovanje prirode na književni postupak Marina Držića u cijelosti.

Na osnovu svega rečenog možemo zaključiti:

- da je i u Držićevim pastoralama došla do izražaja autorova namjera da dočara ljepotu krajolika,
- da se pri opisu prirode i Marin Držić poslužio stereotipnim elementima klasičnog idealnog krajolika,
- da je pri fiksiranju krajolika Marin Držić, kao i uvijek, razmišljao pa vodio računa o tome da pojedine elemente opisa uskladi s logikom mjesta i intonacijom pojedinih svojih djela,
- da je Držić uz fiksiranje pastoralnog krajolika povezao neke pojedinosti značajne ne samo za razvoj književnog života u Dubrovniku nego i za njegovu osobnu biografiju i pjesničko opredjeljenje.
- da je u nekim trenucima Držić pokazao kako je zaista bio ponesen ljepotom prirode koju je, znamo to iz biografije, imao prigode da uživa,

— da je oblikovanje slike prirode u pastoralama Marina Držića samo jedna karika u lancu procesa koji ide od prvih pastoralnih pjesnika u Dubrovniku a nastavlja se i nakon Držića. U tom pogledu Držić se pri opisu prirode poslužio formulama i jezično-stilskim sredstvima koje je naslijedio od svojih domaćih učitelja. Tu dakako ne smijemo zaboraviti ni povezanost opisa renesansnog pastoralnog krajolika uz folklor i narod ni izraz. Sve to još jednom pokazuje da je Držićeva pastorala u svojoj fundamentalnoj osnovi samo jedna spojnica u dugom lancu koji ide od začinjavaca⁴⁷ i humanista,⁴⁸ pa preko Džore Držića, Mavra Vetranovića, Nikole Nalješkovića i Marina Držića do Ivana Gundulića,

— da je, posebno u nekim trenucima, pejzaž u Držićevim djelima imao ne samo ilustrativno-okvirnu nego i uočljivu dramaturški aktivnu ulogu u odnosnoj scenskoj igri.

BILJEŠKE

¹ U trećem poglavlju: (Otkriće ljepote krajolika), četvrtog odsjeka svoje knjige »Kultura renesanse u Italiji« (Zagreb, 1953, preveo M. Prelog) Jacob Burckhardt ukratko ali instruktivno i uvjerljivo informira kako je renesansni čovjek započimao da »vidi« prirodu. Dakako, nakon što je upozorio na »svijetli duh« Aleksandra von Humboldta, Burckhardt se posebno bavi nekim humanističkim i renesansnim pionirima »viđenja« prirode, u prvom redu, F. Petrarkom i E. S. Piccolominijem.

² E. R. Curtius: Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje. Snjem. preveo Stj. Markuš. Zgb, 197. M. H. Glava X. Idealan krajolik.

³ Isto. Curtius ističe kako je pastirski život »jedan od osnovnih oblika ljudskog opstanka«. Evandelist Luka uveo ga je i u kršćansku tradiciju. »Napokon, pastirski život je vezan uz prirodu i ljubav. Može se reći: on privlači u toku dvaju tisućljeća veći dio erotskih motiva«. (str. 196)

⁴ Vidi bilj. 1.

⁵ V. E. R. Curtius, o. c.

⁶ Držićeve pastore objavljene su zajedno s ostalim Držićevim djelima: Stari pisci hrvatski 7. JAZU, 1930. g. Drugo izdanje. Prir. Milan Rešetar. Odatle se navode svi citati.

⁷ Nav. mjesto, str. 35.

⁸ Nav. mj. str. 126—127.

⁹ Nav. mj. str. 68—76.

¹⁰ Vidi bilj. 8.

¹¹ Nav. mj. str. 137.

¹² Nav. mj. str. 72 i 75—76.

¹³ Nav. mj. (VENERE: cti prolitje — 135, prolićni vjetrici — 153, trava zelena — 146, travice zelene — 284, lijepa zeleni — 282, o luzi zeleni — 167; TIRENA: prolitje — 112, 217, zelenci ljuvenoj — 250, u lugu zelenu — 184, travicom polja uresi — 217, travici — 224; GRIZULA: drago prolitje — 127, veselo prolitje — 137, na travici zelenoj — 130, travice zelene — 137). Broj naveden uz VENERU i TIRENU znači redni broj stiha, a uz GRIZULU broj stranice.

¹⁴ Nav. mj. (VENERE: mirišu ružice — 154, razliko cvitje — 136; TIRENA: razliko cvijetjice — 114, razliko i cvitje gdi se svud umijesi — 218, mi-loga cvijetjica — 227, na cvitju — 229, a miriše gora ružicom odsvuda — 221; GRIZULA: polja pengana razlicijem cvijetjem, livade urešene bijelimi džilji — 137, cvitje, razliko cvitje — 137, rumenom ružom — 137).

¹⁵ Nav. mj. (TIRENA: hladenac jedan — 107, 238, hladenac medeni — 109, od bistra hladenca — 121, hladenac studeni — 479, pri vodi — 119, 229, 253, u vodah — 126, pri vodah — 139, od voda studenih — 155, oko vode — 155, bistre vode — 200, na vodu — 252, kraj rike — 127, studene vodice — 225; GRIZULA: studenci bistri hladni — 137).

¹⁶ Nav. mj. (VENERE: dubrava — 152, u pustoj dubravi — 267, 276, po dubravi — 323, u dubravi — 342, gore zelene — 194, u gori — 170, 272, 282, po gorah — 324, lugove — 188; TIRENA: kraj gore — 73, u gori zeleni — 110, jedna dubrava — 115, po gustoj dubravi — 180, dubravi u ovoj — 208, u ovoj dubravi — 279, glusima dubravam — 335, dubja — 138, planina — 143, i ovim planinam — 210, iz planine — 234, po lugu — 278, gore — 143, vile od gore — 162, gorom — 172, zelenom gorome — 216, u zelenoj gori — 381, 453, gora gusta — 244. GRIZULA: vile od planine — 128, naše planine — 128, u ovoj planini — 128, od guste planine — 128, vile planinski razgovori — 130, gorske vile — 137, gora — 137).

¹⁷ Nav. mj. (TIRENA: pri danka zorome — 215, slavici daju razgovor danici — 220; GRIZULA: danica vodi dan — 137, a sunce gora van najsvitlje sviti sad — 137, SKUP: I htjeli su i vilu, ku rekoh, spravili bijehu da pri vodi studeni na cvijetju u jutro zore prožuberi. — 199—200).

¹⁸ Nav. mj. (VENERE: slavite ptičice žuberom slatkime — 151, pjesni od slavica — 152, slavici od gore zelene — 288; TIRENA: slavici ljuveno spije-vaju — 219, ptičice — 226; GRIZULA: žuber tihijeh slavića — 137).

¹⁹ Nav. mj. (VENERE: prolićni vjetrići — 153; TIRENA: a tihi vjetrici po polijeh igraju i vrhe travici razbludno kretaju — 23, 224).

²⁰ Nav. mj. (TIRENA: zvir od gore — 161, zvir — 235, zvir pusta — 243, 247, 251, medo — 236, 241).

²¹ Nav. mj. (VENERE: trudahan sladak san na travi — 277; TIRENA: Slatko ti je bože moj pri danka zorome, putovat ovakoj zelenom gorome — 215, 216, Slatko t' bi pri vodi na cvitju ovakoj, provodil tkogodi s kijem dra-
zim život svoj — 229, 230. Ovdí ću u sjeni kon vode počinut, ovojzi zeleni
ljuvenot malo u skut 249, 250. GRIŽULA: brijeme je slatkoga mira — 137).

²² *Je li tko u gori? O druži, gdje ste vi?
Jaoh, trud me umori u pustoj dubravi;
a nije čut nikoga ni se umim gdi svrnut
a od pasa jednoga blizu ovdí nije čut
kí bi mi straža bio, ako bih u gori
počinut ovdí smio. Jaoh, trud me umori!
Daj da kâ izide od vila kê mene
po gori svud slide cić želje ljuvene!
Kojim sam nekad bio srdačca nemila,
vaj, sad bi svaku ktio za drugu od vila,
kojoj bih trudahan u pustoj dubravi
srjed krila sladak san zaspao na travi.
Dosad mi sto sluga ne mogahu ugodit,
a sad mi za druga ne more jedan bit.
Taj ne zna što je mir ni pokoj uživat
tko pride što je nemir ne bude hudi znat.
Je li tko u gori? O lijepa zeleni,
sanak me umori, a živa duha ni!
Travice zelene u vaš kril gizdavi
trudahta, jaoh, mene daj prim'te sada vi;
a ti zgar, zeleni, gorska družbo moja,
ne bran mi tvê sjeni, čim budem pospat ja.
Slavici molim vas, od gore zelene,
kad pospim neki čas, probud'te pak mene.*

(VENERE, 266—289.)

²³ *Ja nijesam, nijesam već Ljubmir, jur koji bih,
kí se čas može reć pastira oda svih,
vesele pjesance kí nekad spijevaše,
kí nekad i tance po lugu vođaše,
kí toli sloviješe u ovoj dubravi,
pri neg ga žežiješe plam gorke ljubavi,
pri neg ga huda čes ovakoj uhili
da uvik tužan jes, da uvik, jaoh, cvili,
da plačem ovakoj, žalostan kudi gre,
svud smeta mir i goj, pjesance i igre.
Er mene tko čuje cvileći gorko tač
sa mnome tuguje, sa mnome dili plač;
razgovor a pri bih i družba vesela
diklica planinskih i divic od sela.*

*S večera do zore pripijevah u pjesni
jak slavica od gore njih slatke ljuvezni
i š njima izvodah tanačce po travi
i mlados provođah veselo u slavi.
U suzah sad plovem, ljuvenu kunem vlas,
cić koje sve zovem smrt gluhu na moj glas.*

(TIRENA, 275—295.)

- ²⁴ *Cti drago prolitje, daždi med s nebesi,
razliko jur cvitje livade uresi,
danica vodi dan jur draži neg ikad,
a sunce gora van najsvitlje sviti sad,
zač vile kriposti, uzdrže koje svit,
drage sad mladosti vladaju slatki cvit;
pričista Dijana življenje sad vlada,
nebeska svud mana na zemlju sad pada.
Spomeni ovi stan s veseljem uvike
čestiti ovi dan, pun slave i dike,
u koji dva mila po milostim od nebes
tač slavno združila nebeska slava jes.*

(GRIŽULA, Prolog. Str. 127—128.)

²⁵ Plako govori: Bijeje vile, drage vile! polja pengana razlicijem cvijetjem, livade urešene bijelijem džilji, rumenom ružom, gora odjevena zelenim liskom, studenci bistri, hladni, žuber tihijeh slavica, prolitje veselo, gorske vile, zovu vas, i Plakir vas zove; izidite bijele vile, brijeme je kola vodit, brijeme je od pjesni, brijeme je slatkoga mira, daleko od nas zli nemir. (GRIŽULA, str. 137.)

²⁶ Na potrebu, a i na bitne elemente stereotipnog krajolika upozorava i Držić u prologu »SKUPA« kad priča pojedinosti o tome zašto se »večeras« neće »arecitat« — »komedija od vila«. Prolog — Satir kaže »Gdje su vile od planina? Gdje su satiri od gora zelenijeh? Gdje su vijenci, ruže, hladenci, Kupido s lukom i strjelami?« U početku su imali namjeru da prikažu pastirsku igru: »I htjeli su, i vilu kû, rekoh, spravili bijehu da pri vodi studeni na cvijetju u jutro prije zore požuberi«. (Str. 199—200.)

²⁷ U raspravi o prirodi i pejzažu u Držićevim djelima nećemo posebno govoriti o onom idealnom krajoliku što ga opisuje Negromant Dugi Nos u prologu »DUNDA MAROJA«. Kao što je dobro poznato funkcija slike koju se želi dočarati u tom prologu sasvim je specifična i ne možemo je povezati uz stvarnu prirodu i stvarni krajolik, pa ni uz onaj na koji nailazimo u pastoralama. Ipak, iako se radi o sasvim apstraktnoj viziji, o simboličnoj predstavi okvira potrebnog da zaokruži jedan osobiti život navest ćemo tu »sliku«: »Tuj nađoh pravi život, veselo i slatko brijeme od prolitja, gdi ga ne smeta studena zima, i gdje ruži i razlikom cvitju ne dogara gorušte ljeto, i gdje

sunce s istoči vodi tihi dan samo od zore do istoči i od istoči do zore; a svitla zvezda danica ne skriva se kako ovdje meu vami, ma svitlo svoje lice na bilomu prozoru na svak čas kaže; a zora, koja rumenimi i bijelim ružama cafti, i ne dijelja se s očiju od dražijeh ki ju gledaju; a slatki žuber od razlicijeh ptica sa svih strana vječno veselje čine. A ostavljam vode bistre, studene kê odasvud tekući vječnu hranu zelenim travam i gustomu dubju daju; a bogata polja ne zatvaraju dračom slatko, lijepo, zrijelo voće, ni ga lakomos brani ljudem, na otvoreno sve svakomu stoji.« (Nav. mj. str. 256—257.)

²⁸ Uvlačenje vlastite sudbine u pastoralni svijet nije ništa neobično. Počevši od Vergilija (a i prije), a kasnije sve više i sve češće pjesnici su idiličnu pastoralnu scenu koristili i zato da kažu nešto o sebi. Ono što je ovdje posebno zanimljivo to je podatak da Držić kroz pastoralni medij govori o nekim bitnim pitanjima suvremene kulturne historije Dubrovnika.

²⁹ Hrvatski latinisti I. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knji. 2. Zagreb, 1968. Str. 410. Preveo T. Ladan.

³⁰ O značenju i ulozi okolice, prirode, pejzaža i dvoraca iz okolice na razvoj književnosti još uvijek nemamo iscrpnijih analiza i zaključaka. Ono što je u tom pogledu učinio Cvito Fisković (npr. Kultura dubrovačkog ladanja. Split, 1966) jest dragocjen, ali uvodni, pionirski posao. Koliko su i kako npr. dubrovačka okolica, selo i priroda djelovali i sudjelovali pri stvaralaštvu pojedinih dubrovačkih pjesnika to bi trebalo da utvrde pojedinačne analize za svakog pjesnika, za svaku književnu vrstu i za svaku epohu posebno.

³¹ Držićevu pastoralno-pjesničku obuzetost istakao je, npr. i Mavro Vetranović poznati pjesnik, Držićev suvremenik i prijatelj. U pjesmi »Na primumute Marinu Držića« Vetranović kaže:

*O sjence zelene, ter ve je listak spao
gdi je Marin ljubene pjesance popijevao ...
Smete se muzika koja je prije bila
slava, čas i dika od gospoj i od vila ...*

U »Pjesanci Marinu Držiću upomoć« Vetranović pjeva:

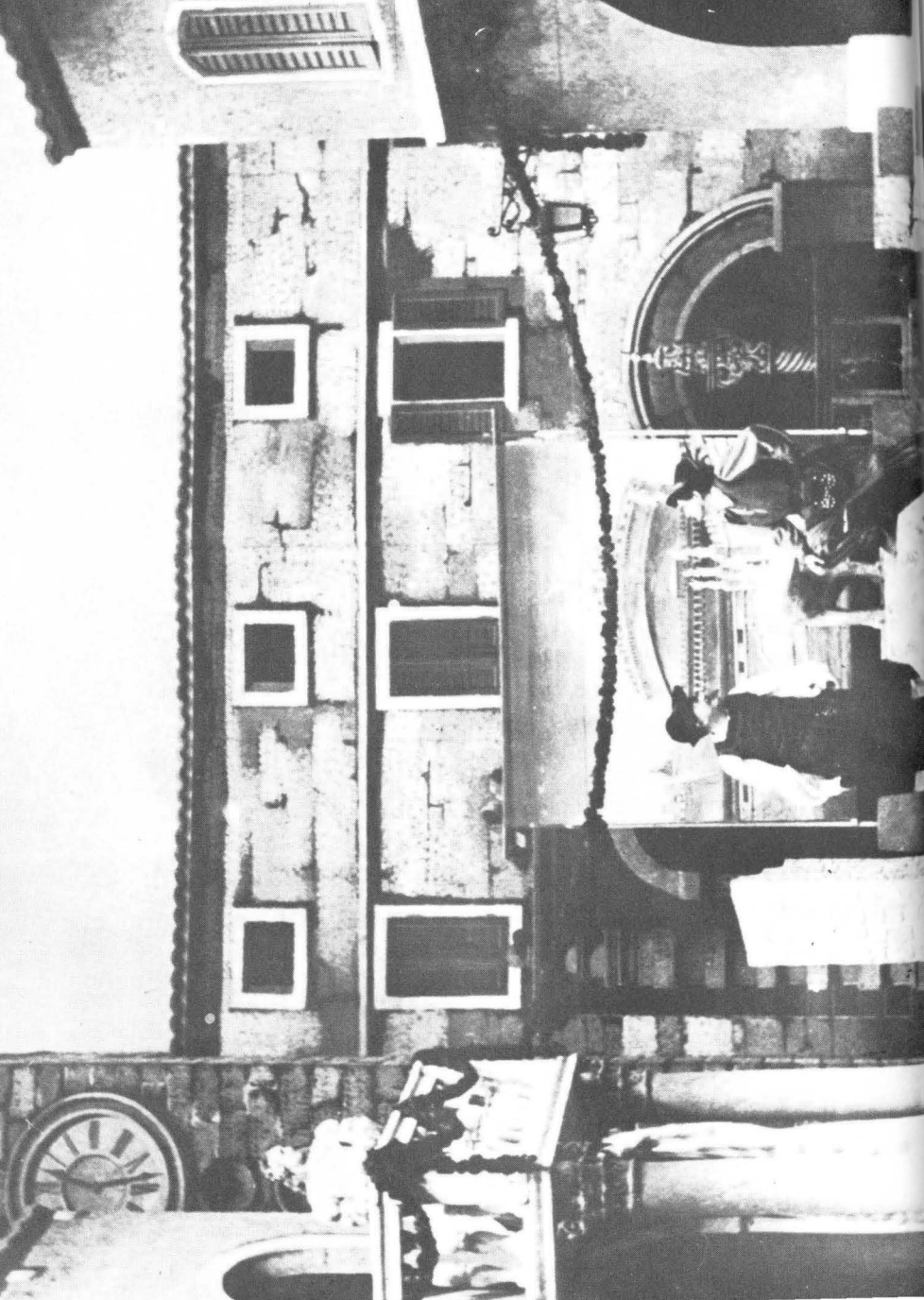
*Marin mladać milos steče
od svih vil u dubravi,
kê mu venčac pokloniše
od prislavne lovorike ...*

³² V. o tome M. Ratković: Pomet ili Tirena. DUBROVNIK, XI, br. 1 1968. g.

³³ Držić sigurno misli na dubrovačke pjesnike koji su odlazili na ladanje i pjevanje u Rijeku; misli sigurno i na Crijevića ali, kako vidimo, spominje samo Šiška Menčetića i Džoru Držića.

³⁴ Dakako, ovaj Držićev opis samo naizgled podsjeća na jedan detalj slike koju Sarina službenica Kamprela daje u Drugom skazanju Vetranovićevega

POSVETILIŠTA ABRAMOVA o divnom idiličnom kraju. Vetranović misli na neku apstraktnu rijeku:

*Neka ti još reku, gospoje srčana
kladenci tuj teku i vrve svijeh strana;
bistra je još rijeka hladnija od leda
i bjelja od mlijeka i slađa od međa,
gdje ptice žubere svaki hip i svak čas,
da se duh podere slišaje rajsku slas;
rajski se glas čuti gdje u miru i goju
pribijeli labuti začinju i poju
okolo sve rijeke i ob noć i ob dan,
da od slasti tolike nađe se čovjek pjan;
i ptice ostale od kopna i od vode,
velike i male sve se tuj nahode.*

(SPH 4, 2 dio. Posv. Abramovo, 753—765.)

³⁵ Rijeku (odn. Riku) spominje Držić dva puta u svojim »Pjesnima ljuvenima«. Prvi put čini to u 20. pjesmi u kojoj zaljubljena žena tuguje zbog nevjere svog dragog pa se pita: More li taj rika prislavne gdi vile / vašega jezika slatke pisni dile / učinit tolikoj tim pjesni od raja / drag džilju, da s' ti moj kako sam ja tvoja. (SPH 7, str. 16.) — Drugi put se Držić poziva na »riku« u poznatoj »onrambenoj« pjesmi »Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikulinovu (Gunduliću) Marin Držić«. U toj pjesmi braneći se od optužbe da je plagijator Držić se predstavlja kao pjesnik kojega je »vil nika ureda prislavna« — »lipotom zavezala« tako da »mlados mâ vene / kraj rike studene« gdje ga vila »užiže na svakčas na pjesni ljuvene«. (Isto, str. 20.)

³⁶ Josip Torbarina: Marin Držić, pjesnik. Zbornik radova o Marinu Držiću. M. H. Zagreb, 1968. Str. 85.

³⁷ Na specifičnu dubrovačku povezanost idiličnog pastoralnog krajolika i mora nailazimo već u Gžore Držića, dubrovačkog pastoralno-petrarkističkog pionira. U pjesmi »Čudan san« nalaze se stihovi: Jur ta je dubrava tvrda u mramoru / pod gorom gizdava, veći dil na moru (SPH 33, str. 70).

³⁸ Josip Torbarina, cit. mj. str. 85—86—87.

³⁹ J. Torbarina, isto. (str. 86—87.)

⁴⁰ Citirano prema nav. raspravi J. Torbarine, str. 72.

⁴¹ Mavro Vetranović u POSVETILIŠTU ABRAMOVU, u Drugom skazanju opširno opisuje prirodu i »goru« prema kojoj je krenuo Abraham sa sinom Izakom; Vetranović daje dvije različite slike prirode: onu strašnu punu groze i jeze, punu zvijeri i opasnosti, i onu drugu, sunčanu, rascvjetalu, proljetnu, idiličnu prirodu. I u jednom i u drugom slučaju, i pri jednom i drugom »opisu« kolikogod Vetranović zaista bio emotivno stvarno ponesen ljepotama prirode, on je ipak pod snažnim dojmom lektire. Posebno je opisujući »strašni« pejzaž pod dojmom srednjovjekovne prakse koja je osim idealnog krajolika dobro poznavala i jedan drugi kraj, onaj pun opasnosti, straha, zime, zvijeri i svake druge neizvjesnosti. Opisujući prirodu Vetranović i

ovdje, kao i uvijek, gomila pojedinosti, imena biljki, ptica, zvijeri, voćaka. Marin Držić je, dakako, sasvim izvan tog srednjovjekovnog zahvata u »sveobuhvatnost« prirode. Držić »vidi« samo nove, renesansne elemente pastorage.

⁴² Nemamo, dakako, nikakvih dokaza da je Marin Držić poznavao Zoranićev pastoralni roman o planinama koji je izašao 1536. g. ali je zanimljivo uočiti kako Marin Držić pored ostalih termina svog krajolika upotrebljava i termin: planine.

⁴³ Arturo Cronia: Ascendenze della TIRENA di Marino Darsa nella DUBRAVKA di Giovanni Gondola. P. O. Ricerche slavistiche, IX. Roma, 1961.

⁴⁴ Nav. mj. Str. 48—49.

⁴⁵ U Mavre Vetranovića (POSVETILIŠTE ABRAMOVO, Drugo skazanje) čitamo i slijedeće stihove koji naslućuju buduću atmosferu svitanja iz početka DUBRAVKE:

*danica gdje u zraci sunčan dan otvori
svjetlušti ter zraci sinuše po gori,
ter borje i jelje s zelencom ostalom
uloži veselje s radosti ne malom,
danica dvora van gdje sunca otpravi
a jutro i bijel dan svijetu se objavi.*

(Str. 292, 1417—1422.)

⁴⁶ Nalješkovićeve pastorage (Druga, Treća i Četvrta komedija), naglašenom domaćom alegorijom pripremile su teren i predstavljaju stanoviti uvod u alegoriju Gundulićeve DUBRAVKE. U tim pastorageima Nalješković ističe potrebu reda, mira i pravde u »ovoj dubravi«, ističe slobodu koja tu vlada za razliku od susjednih krajeva odakle »mladići« (kao u Gundulića ribar) bježe u »ovu dubravu« mira i slobode. (SPH 5.)

⁴⁷ U radnji »Prvo poglavlje hrvatske pastorage« (Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 11, 1969) naveo sam stihove u kojima nepoznati začinjavac opisuje svitanje jutra u prirodi. V. F. Fancev, Građa XIII, Zgb., 1938, 216.

⁴⁸ Isto. Str. 11—17.